

Retningslinjer for transpersoner i varetekt eller under straffegjennomføring

1. Bakgrunn

Den 17.06.2016 ble lov om endring av juridisk kjønn vedtatt. Av lovens § 2 følger det at personer som er bosatt i Norge og opplever å tilhøre det andre kjønn enn det vedkommende er registrert med i folkeregisteret (transpersoner), har rett til å få endre sitt juridiske kjønn. Det er ingen krav til begrunnelse utover selvopplevd kjønn. Det juridiske kjønn skal legges til grunn ved anvendelse av andre lover og forskrifter, jf. lovens § 6.

2. Terminologi¹

Terminologien som brukes av kriminalomsorgen er avgjørende for å ivareta et respektfullt møte med transpersoner. Det er viktig å merke seg at det kan være variasjoner i hvordan ulike transpersoner definerer seg. Kriminalomsorgen må respektere mangfoldet av transpersoner.

Fødselskjønn: Det kjønn en person har ved fødsel.

Juridisk kjønn: Det kjønn en person er registrert med i folkeregisteret.

Transperson: Transperson er en samlebetegnelse for ulike grupper av personer som opplever at det ikke er samsvar mellom egen kjønnsidentitet og det kjønn vedkommende ble tillagt ved fødselen.

Kjønnsidentitet: En persons opplevelse av å være kvinne, mann, både kvinne og mann eller ingen av delene.

Kjønnsuttrykk: Den måten en person gir seg til kjenne på som enten kvinne, mann eller utenfor samfunnets tokjønnsnorm.

Kjønnsinkongruens: Kjønnsinkongruens viser til en tilstand hvor en person opplever at det ikke er samsvar mellom egen kjønnsidentitet eller kjønnsuttrykk og det kjønn vedkommende ble tillagt ved fødselen.

Transkvinne: Transkvinne brukes om en person som er født som mann, men som har en kvinnelig kjønnsidentitet. Personen kan ha gjennomgått kjønnsbekreftende behandling. Betegnelsen MtK (mann-til-kvinne) brukes også.

Transmann: Transmann brukes om en person som er født som kvinne, men som har en mannlig kjønnsidentitet. Personen kan ha gjennomgått kjønnsbekreftende behandling. Betegnelsen KtM (kvinne-til-mann) brukes også.

¹ For ytterligere forklaringer se https://www.bufdir.no/lhbt/LHBT_ordlista/

Transkjønnet (tidl. transseksuell): En diagnose (F.64.0) som gir rett til kjønnsbekreftende behandling, dvs. at genitaliene og enkelte andre ytre kjønnskjenntegn kan bli tilpasset det kjønn vedkommende opplever å ha.

Crossdressing/transvestitt: En person som bruker klær, sko, sminke, smykker etc. som tradisjonelt tilhører motsatt kjønn. Både kvinner og menn, med ulik seksuell orientering, crossdresser.

Drag: Innebærer et midlertidig skifte av kjønnsuttrykk, det vil si å opptre som det motsatte kjønn ved hjelp av ytre effekter. Dette innebærer ofte å ikle seg en rolle hvor satire, ironi, utfordrende seksuell oppførsel og frekkhet er viktige ingredienser.

3. Virkeområde og avgrensning

Kriminalomsorgsdirektoratet gir med dette retningslinjer for tilrettelegging for straffegjennomføring for transpersoner. Retningslinjene omfatter både transpersoner som har endret juridisk kjønn og transpersoner som ikke har endret juridisk kjønn. Retningslinjene gjelder for varetektsinnsatte og domfelte i fengsel.

Retningslinjene omfatter ikke personer som bruker klær, sko, sminke, smykker etc. som tradisjonelt tilhører motsatt kjønn, uten at vedkommende for øvrig lever som det motsatte kjønn (crossdressing). Retningslinjene omfatter heller ikke personer som gjør et midlertidig skifte av kjønnsuttrykk ved å opptre som det motsatte kjønn, ved hjelp av ytre effekter (drag).

4. Formål

Formålet med retningslinjene er å ivareta og sikre likebehandling av transpersoner som er i fengsel. Retningslinjene skal legge til rette for likebehandling og sikre at innsatte ikke diskrimineres eller trakasseres på grunnlag av kjønnsidentitet eller kjønnsuttrykk.

Retningslinjene søker å klargjøre relevante begreper og beskrive saksbehandlingen, herunder tilrettelegging

5. Regelverk

5.1 Menneskerettigheter og lov om likestilling og forbud mot diskriminering (likestillings- og diskrimineringsloven)

Transpersoner er ikke sikret rettigheter i form av en egen konvensjon. Imidlertid er transpersoner beskyttet av de internasjonale menneskerettigheter som Norge har sluttet seg til. Hva dette innebærer i praksis, er utdypet og konkretisert blant annet i de såkalte Yogyakarta-prinsippene og i Europarådets ministerkomites LHBT-anbefaling.

Likestillings- og diskrimineringsloven, gir vern mot diskriminering på grunnlag av kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk, jf. § 6.

5.2 Straffegjennomføringsloven

Straffegjennomføringsloven med forskrift og retningslinjer skiller ikke mellom kvinner og menn i varetekt eller under straffegjennomføring. Likevel er enkelte deler av regelverket av særskilt betydning for transpersoner.

5.2.1 Straffegjennomføringsloven §§ 11 og 47

Regler for plassering av innsatte følger av straffegjennomføringsloven §§ 11 og 47 med tilhørende forskrift og retningslinjer. Regelverket gir føringer for hva som skal tas hensyn til ved plassering i fengsel.

Regelverket regulerer ikke hvorvidt menn skal plasseres i mannsfengsel eller kvinner i kvinnefengsel. I praksis skal imidlertid menn plasseres i mannsfengsel/avdeling og kvinner i kvinnefengsel/avdeling.

Som en konsekvens av at straffegjennomføringsloven med tilhørende forskrift og retningslinjer ikke omtaler hvor henholdsvis menn og kvinner skal plasseres, følger det ikke et lovbestemt krav etter lov om juridisk kjønn § 6 om at transmenn skal plasseres i mannsfengsel/avdeling eller at transkvinner skal plasseres i kvinnefengsel/avdeling.

Selv om det ikke foreligger en lovbestemt rett til plassering i tråd med juridisk kjønn, aktualiserer plassering av transpersoner særskilte utfordringer.

6. Hovedregel om plassering

Hovedregelen er at innkalling til og innsettelse i fengsel skjer på bakgrunn av personnummer, dvs. juridisk kjønn. Hovedregelen omfatter både innsatte i varetekt og domfelte i fengsel, jf. punkt 3 ovenfor.

I de tilfeller hvor siktede/domfelte har endret juridisk kjønn, kan det gjøres unntak fra hovedregelen, dersom det kan være fare for dennes eller øvrige innsattes sikkerhet, eller en slik plassering fremstår som åpenbart uheldig.

Dersom innsattes kjønnsidentitet og/eller kjønnsuttrykk ikke samsvarer med juridisk kjønn, kan det etter en individuell helhetsvurdering gjøres unntak fra hovedregelen.

Tilsvarende gjelder ved overføring til annet fengsel.

7. Saksbehandling

7.1 Innkalling til straffegjennomføring og overføring fra politiarrest

Domfeltes juridiske kjønn legges til grunn for valg av fengsel i innkalling til straffegjennomføring eller ved overføring fra politiarrest, jf. punkt 6 første avsnitt.

7.2 Innsettelse

Dersom fengselet ved overføring fra politiarrest eller etter innkalling til fengsel vurderer at plassering i tråd med juridisk kjønn ikke er sikkerhetsmessig forsvarlig, eller fremstår åpenbart uheldig, jf. punkt 6 annet avsnitt, må fengselet besørge overføring til annet egnet fengsel.

I de tilfeller hvor fengselet vurderer å gjøre unntak fra hovedregel om plassering i tråd med juridisk kjønn, skal innsatte få anledning til å uttale seg før overføring.

Dersom innsatte ved overføring fra politiarrest, eller etter innkalling til fengsel, uttrykker at det ikke er samsvar mellom kjønnsidentitet og/eller kjønnsuttrykk og hva som fremkommer av offisielle dokumenter, må det fengselet innsatte er innkalt eller overført til, spørre om innsattes kjønnsidentitet. Dersom innsattes kjønnsidentitet og/eller kjønnsuttrykk ikke samsvarer med hva som fremkommer av offisielle dokumenter, må fengselet klarlegge dette. Fengselet må foreta en helhetsvurdering av hvorvidt vedkommende bør overføres til annet egnet manns- eller kvinnefengsel, jf. punkt 6 tredje avsnitt.

Når det ikke er samsvar mellom kjønnsidentitet og/eller kjønnsuttrykk og hva som fremkommer av offisielle dokumenter, skal vedkommende høres før fengselet beslutter eventuell overføring.

8. Oppfølging og håndtering

8.1 Generelt

Kriminalomsorgen skal til enhver tid benytte innsattes juridiske kjønn, tittel, pronomen og ønsket navn. Det presiseres at fiktive navn eller kallenavn ikke omfattes.

Informasjon om innsattes kjønn må håndteres med forsiktighet.

Den enkelte enhet må i samråd med innsatte vurdere om det er hensiktsmessig å informere øvrige innsatte om vedkommendes situasjon. Dette forutsetter at innsatte selv skriftlig samtykker til slik orientering.

8.2 Tilgang til hygieneartikler og klær, jf. forskrift til straffegjennomføringsloven § 3-22

Av forskrift om straffegjennomføring § 3-22 følger det at innsatte ved behov skal få utdelt de nødvendige toalettartikler. Fengselet må påse at innsatte får utdelt toalettartikler i tråd med eget behov, herunder hygieneartikler og barbersaker. Det må i denne sammenheng ses hen til fødselskjønn.

8.3 Særlig om visitasjon og undersøkelser for å avdekke bruk eller besittelse av rusmidler, jf. straffegjennomføringsloven §§ 28 og 29

Regelverket om visitasjon av innsatte og undersøkelser for å avdekke bruk eller besittelse av rusmidler tar utgangspunkt i fødselskjønn, jf. straffegjennomføringsloven §§ 28 og 29, jf. retningslinjene punkt 28.3, 29.2 og 29.3. Det er derfor nødvendig å gjøre enkelte presiseringer til regelverket.

Ved visitasjon av transpersoner skal det spørres om vedkommende ønsker at visitasjon skal gjennomføres av en mannlig- eller kvinnelig betjent. Innsattes ønske bør etterkommes så vidt det er praktisk mulig. Tilsvarende gjelder ved undersøkelser for å avdekke bruk eller besittelse av rusmidler.

Ved visitasjon eller undersøkelser for å avdekke bruke eller besittelse av rusmidler skal det tas hensyn til innsatte dersom vedkommende må fjerne parykk, brystbindere, brystprotester etc. Innsatte skal så snart visitasjonen eller undersøkelsen er avsluttet, få dette tilbake og gis anledning til å plassere dette før vedkommende forlater undersøkelsesrommet.

9. Opplæring

Ansatte i kriminalomsorgen skal ha kunnskap om transpersoner og hvilke utfordringer som kan oppstå i en fengselsituasjon. Fengselsleder skal påse at de tilsatte har tilstrekkelig kunnskap om transpersoner og en best mulig tilrettelegging for deres fengselsopphold. Videre skal fengselsleder sikre at tilsatte fremmer respekt og forståelse for mangfold.